

EVOLUCIÓ PATRIMONIAL I CONFLICTIVITAT SOCIAL. L'EXEMPLE DE LA COMUNITAT MUDÈIXAR-MORISCA A ALZIRA (1242-1614)

Per
TOMÀS PERIS ALBENTOSA

En aquest article*, mitjançant la concreció de l'evolució del patrimoni de la població musulmana alzirena (sarraïns o moriscs), intente evidenciar com el seguiment quantificat del patrimoni posseït per un determinant grup social constitueix un indicador immillorable per tal de calibrar les tensions socials que l'enfrontaven a la resta de la societat. Seguint la línia evolutiva de la variable propietat, és possible concretar, d'una forma absolutament nítida, la cronologia dels principals enfrontaments, els moments crítics (no sempre suficientment espectaculars com per a merèixer l'atenció dels cronistes o incloure's en altres tipus de documentació), des dels quals resulta possible fer un diagnòstic sòlid i diferenciat del conflicte, inclús a nivell local, matitzant tot allò que sabem sobre aquest fenomen des d'una perspectiva més general, que és la visió que ens solen oferir les fonts documentals de tipus polític.

Els cronistes, des de prejudicis ideològics o interessos molt concrets, tendeixen a camuflar la veritable dimensió dels fenòmens polítics o socio-polítics, com ara el de la difícil convivència de la població musulmana amb la cristiana. Com observarem tot seguit, els canvis socio-econòmics (que podem seguir a través de documents que no guarden cap connexió intencional amb el fenomen tractat), en aquest cas els canvis de propietats en el grup mudèixar-morisc, reflecteixen amb una gran sensibilitat i fidelitat fenòmens socio-polítics silenciats o distorsionats per la documentació política, reduint-los a la seua dimensió exacta.

*La informació del qual ha estat treta del capítol VII de la meua tesi de doctorat, «*Propiedad y dinámica social en un realengo valenciano (Alzira, 1465-1768)*», U. de València, octubre de 1988, que ha merescut el Premi Extraordinari de doctorat.

1. Evolució general de la comunitat sarraïna i el seu patrimoni a Alzira (1242-1609)

Les condicions de la capitulació dels musulmans alzirencs, en l'any 1242, incloïen el compromís de Jaume I de mantindre i respectar les propietats que aquests sarraïns posseïen (1), la qual cosa el monarca s'encarregà de recordar el 1245 als cristians que pretenien usurpar aquest béns:

«...perque, per rahó de les heretats de les que Nos, Jaume... havíem fet donació als cristians a Alzira i els seus tèrmens... frequentment surgia qüestió o discòrdia entre sarraïns i cristians d'Alzira... hem dit, manat i establert que els sarraïns recuperen llurs heretats, que els cristians ocuparen violentament, a no ser que els cristians les hagueren comprat dels sarraïns, els seus propietaris, amb escriptures sarraïnes. I volem que els mateixos sarraïns... en qualsevol... heretats en les quals als cristians els foren assignades, donades i medides les jovades... donen als cristians, amos d'aquelles heretats, les rendes i tots els drets que els mateixos sarraïns estan obligats a donar i satisfer a Nos per rahó de dites heretats... i allò, fora el que fora, es dedueixca i es reste del tribut o *logerio* que els sarraïns ens deuen donar...» (2).

Es a dir, que el rei concedia inicialment a cristians les rendes que devien pagar a l'erari regi diverses heretats del en aquell moment tan dilatat terme alzirenc (que llinjava amb el de València).

No obstant, l'alçament d'Al-Azraq trastocà el *statu quo* inicial. La derrota de la sublevació musulmana, iniciada el 1247, tingué com efecte a Alzira un gran impacte demogràfic i una importantíssima repercusió sobre l'estructura de la propietat. Després de l'abril del 1248, l'èxode de la població musulmana fou enorme (3), fins l'extrem de quedar Alzira intensament despoblada, originant-se, en conseqüència, un actiu moviment repoblador (s'asentaren un centenar de catalans i aragonesos, amb alguns navarros, moros i jueus) (4). L'impacte sobre l'estructura de la propietat fou encara més gran: els musulmans vençuts perderen la disposició sobre llurs terres, convertint-se Jaume I en l'autèntic amo de la terra i repartint-la segons el seu lliure criteri (5). El *Llibre del Repartiment* deixa constància d'aquest fet, registrant establiments o donacions de terres dels voltants d'Alzira a cristians, des del 12 d'abril del 1248 (6).

Les agitacions generals de 1275-79 (motins antimusulmans de 1275, alçament musulmà d'aquest any i els saquejaments de moreries de 1277-79) afectaren a Alzira en la forma d'un terrible assalt dels cristians a la seua moreria en 1277 (7), que

(1) SOBREQUES VIDAL, S.: «La Baja Edad Media Peninsular», en *Historia social y económica de España y América*, vol. II, Barcelona, 1972, pp. 27-28.

(2) Arxiu Municipal d'Alzira, Pergamins de la Cancilleria Reial, sign. 010/1 (publicat per J.M. PARRA BALLESTER: *Los pergaminos de la Cancilleria Real del Archivo Municipal de la ciudad de Alzira*, Alzira, 1984, p. 7).

(3) Segons P. GUICHARD, l'expulsió decretada per Jaume I fou especialment dràstica a Xàtiva i Alzira («La conquista militar y la estructuración política del Reino», en *Nuestra Historia*, vol. III, València, 1980, pp. 28-33).

(4) SOBREQUES, *op. cit.*, p. 28.

(5) P. GUICHARD, *op. cit.*, p. 78.

(6) *Llibre del Repartiment*, ed. de CABANES PECOURT i FERRER NAVARRO; Zaragoza, 1979, registres 2.139, 2.337, 2.339, 2.351, 2.352, 2.481, 2.446, 2.552, 2.554, 2.966 i 2.973. Concretament, les donacions s'ubiquen en les partides de Materna, Benibardeny, Almoncada, Xixara, Pranaxet, Almunia, Alcanicia, Vilella, Alburgi, Marinyent, Massalalí, Sexaran i Alfaz de Aventambliz respectivament.

(7) E. CISCAR i R. GARCIA CARCEL: *Moriscos i agermanats*, València, 1974, p. 25.

(8) MONTAGUD PIERA, B.: *Alzira, mito, leyenda, historia*, Alzira, 1980, p. 122.

quedà impune, al anul·lar el rei el càstic inicialment imposat per la destrucció del barri musulmà alzirenc (8), limitant-se la iniciativa reial a buscar nous repobladors musulmans per a la moreria destruïda (9).

En síntesi, trobem que la societat alzirena seguí la pauta general experimentada en el conjunt dels territoris ocupats entre el 1238 i 1248: rendició pactada, que determinà una favorable situació inicial dels sarraïns, seguida, després de l'alçament de 1248, d'un gran enduriment de les condicions de vida dels musulmans, en especial la pèrdua de llurs propietats. Si en alguna cosa es distingeix Alzira dels territoris més meridionals o de les muntanyes de l'interior és en la intensa repoblació efectuada, que fou, fonamentalment, una repoblació de cristians (10), tot i que no falta, com acabem de veure, una repoblació mudèixar. El resultat és que en ben poc es pareixia la societat alzirena de les acaballes del segle XIII amb la de 1243: els sarraïns havien quedat relegats a un grup minoritari, empobrit i desintegrat (pèrdua de la seua autonomia i sotmetiment a l'autoritat dels funcionaris reials). El manteniment del corrent repoblador cristià (per al qual Alzira ofería els avantatges de la fertilitat de la seua horta irrigada i la seguretat que donava el predomini de la població cristiana en la zona), en contraposició a la incesant emigració de musulmans cap a Granada o al nord d'Àfrica, així com els efectes de la crisi dels segle XIV, aguditzaren les tensions socials, accentuant l'agresivitat cristiana contra les minories ètnic-religioses (de manera que no fou sols la comunitat musulmana qui patí l'escomesa cristiana, sinó que també l'aljama hebràica, insignificant ja en 1274, acabà per desaparèixer el 1391, degut a la dispersió o la conversió de la major part dels seus membres, aterroritzats pels *progrooms*) (11).

La primera informació de tipus quantitatiu de que disposem per a avaluar les propietats dels sarraïns alzirencs són els llibres de cobrament de la peita de 1430 (12), en els quals el grup de propietaris musulmans se'ns mostra com un col·lectiu numèricament molt reduït i proletaritzat. Sobre un total de 1.386 titulars fiscals, els mudèixars alzirencs eren tan sols 52, és a dir, el 3'7%, que posseïen béns taxats en 375'5 lliures (sobre un imposable global de 53.942 lliures, a penes el 0'7% del total). De la màxima eloqüència resulta el coeficient de lliures/titular, ja que, en contrast amb el promedi general 38'6 lliures/propietari, la xicoteta comunitat islàmica únicament assolía 7'2 lliures. Tot i que hi havien alguns propietaris que destacaven un poc sobre la resta dels mudèixars (13), la seua significació en el conjunt de la societat alzirena era ínfima, puix ningú d'ells assolía les 25 L. de taxació, mentres que fins 111

(9) GUICHARD, P.: *op. cit.*, p. 38.

(10) El corrent repoblador es mantingué durant el regnat de Pere III, quedà interromput durant els anys de la Guerra de Sicília i s'activà novament durant els regnats posteriors de Jaume II i Pere IV (SOBREQUES VIDAL, *op. cit.*, p. 30).

(11) Joan II, en 1393, fa referència a aquest atac, expressant que «... dels quals tumults resultaren morts, robatoris, incendis i altres diferents maldats, poguent contar entre aquelles ciutats a la vila d'Alzira... segons hem estat verídicament informats de jueus d'aquella vila, que ara s'han convertit a la fe catòlica...» (*cit.* MONTAGUD PIERA, *op. cit.*, p. 130).

(12) Arxiu Municipal d'Alzira, signatura, 230/5.

(13) Els propietaris mudèixars amb 10 o més lliures de taxació eren els següents: Çat Alborgí (24'5 L.), Çat Casado (19 L.), Adcech «Barbera» Mororell (18 L.), Mahomat Xay (17'5 L.), Azmet Alatar Mazquet (16'5 L.), Azmet Zetmet (16 L.), Ali Elmeriti (12'5 L.), Hayet Alendoch (12'5 L.), Abdalla Ayliol (11'5 L.), Ali Xululli (10'5 L.), Mahomat Ambibi «Certello» (10'5 L.), Azmet (...) (10'5 L.), Çat Ambini, albardaner (10 L.).

propietaris cristians superaven la cota de les 100 lliures d'imposable fiscal.

La primera meitat del segle XV, en especial les dècades centrals, degueren suposar una conjuntura favorable per al creixement de l'aljama alzirenca, sobre tot per l'assentament de musulmans procedents de les zones muntanyenques de la Ribera Alta del Xúquer. Encara que en 1465 la imatge resultant es bàsicament la mateixa que la descrita en 1430 (14), si ens fixem tan sols en la significació dels propietaris de la moreria respecte al conjunt de població propietaria d'Alzira; els canvis són, però, molt importants des de l'òptica específica de la minoria musulmana. Encara que continuaven essent un sector molt reduït (el 13'2% dels propietaris) i pobre, havia experimentat un fortíssim creixement, duplicant-se el nombre de titulars mudèixars (114 en 1465), i registrant-se un increment patrimonial encara major (1.505 L.). Pel que fa a la composició de les propietats dels mudèixars, 1.168 L. corresponien a terres i 337 L. a béns de naturalesa urbana (77'6 per cent i un 22'4% respectivament). Els propietaris destacats en són ben pocs: tan sols dos superen les 100 L. de taxació (Çaat Cortovi, amb 127 L., i Çaat Xalantí, amb 112) (15). El promedi resultant és de 13'2 L. per propietari, molt inferior a la mitjana general alzirenca (55'9 L.). Es perfila així un patrimoni d'un grup clarament minoritari, caracteritzat pel baix nivell de riquesa posseït, el contudent predomini agrícola i l'alt percentatge de béns censats (el 45'4% de la superfície agrícola i el 91'5% de la taxació de urbana suportaven càrregues censals o emfitèutiques, la qual cosa sols afectava al 36'3 i 53'8% del conjunt del patrimoni alzirenc).

Els registres de coronatge i maridatge de 1528 sancionen el caràcter indigent del col·lectiu musulmà resident al nucli estudiat, ja que fins 9 dels 36 titulars inclosos són considerats com pobres (un 25%), mentre que la proporció normal en aquest registre fiscal no va més enllà d'un 10%, tant entre els cristians d'Alzira, com en altres comunitats islàmiques valencianes (16).

En el cappable de la peita corresponent a 1580 (17) consten 41 propietaris moriscos (5'6% del total de propietaris), als quals s'atribueixen béns taxats fiscalment en 740'7 lliures (sols el 1'8% del patrimoni alzirenc), resultant un promedi de 18 L. per titular morisc (54'3 L. en el conjunt de titulars d'Alzira). Pel que fa a la composició d'aquestes hisendes de moriscos, la propietat agrícola havia disminuït en termes absoluts, però s'havia incrementat la seua importància relativa, a causa del fortíssim retrocés de la propietat urbana, passant a ésser, amb 640'7 L., el 86'5% dels béns dels moriscos. El grup de població musulmana, convertit a la força en cristians nous arran les Germanies, era encara minoritari, quasi igual de pobre que en 1465 i continuava tenint un patrimoni molt hipotecat per càrregues censals. No pot citar-se cap propietari morisc que meresca el qualificatiu de rellevant, puix que el titular amb major taxació, Ferrando Dardaniz «lo espartenyer», a penes assolía un patrimoni taxat en 63'7 L.

(14) A.M.A., Secció Hisenda, Llibre cappable de la peita del Raval de Sant Agostí, sign. 220/I, 6.

(15) Altres tres musulmans poseïen béns taxats entre les 50 i 100 L.: Fucey Hualit, amb 70'5 L., Çaat Casado, amb 60 L., i Mahomat Rocayç, amb 51'5 L.

(16) GARCIA CARCEL, R.: «El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI», *Hispania*, XXVI, 1976, pp. 49-66.

(17) A.M.A., Llibre cappable de la peita de la moreria, sign. 220/I, 17.

Com acabem de veure, les característiques bàsiques del patrimoni de la comunitat islàmica alzirena eren semblats en 1465 i 1580. Durant el període comprés entre ambdues dates cal situar una evolució inconstant, irregular, que igual guanyava alguna posició com s'empobria, procés que resulta de la desigual incidència de dos factors essencials. El primer element, el més obvi, és l'evolució de la conjuntura econòmica i la seua incidència específica sobre el grup mudèixar-morisc (les possibilitats de millorar de status, d'anar augmentant el volum del béns posseïts, comprant-ne, obtenint establiment emfitèutics, etc.). Però el factor de més pes resultava ser l'evolució demogràfica, sobretot el balanç migratori de la inquieta comunitat musulmana: conforme fora el context socio-polític imperant, el to de les relacions amb els cristians característic de cada moment, es produïa una forta immigració de musulmans procedents d'altres indrets valencians o andalusos (el carrer principal de la moreria tenia el significatiu nom d'Alpuixarres, molts cognoms denoten una procedència forània, com ara Jahení, Cortoví o Xalantí, etc.) que acabava fent augmentar la significació del patrimoni sarraf; o, per contra, un important èxode cap al sud, buscant una major tranquil·litat, instal·lant-se al sí d'altres societats islàmiques més meridionals, feia mermar el ja migrat patrimoni dels musulmans alzirens.

Però cal parar esment que els canvis experimentat no eren cosa de matís, sinó que, ben al contrari, entre 1465 i 1580 s'havia produït un moment crucial, veritable cop de gràcia sobre la diminuta moreria d'Alzira, que acabà per desarticular-la de fet. En un incert moment intermedi, durant el segle XVI, la dràstica davallada de les propietats del grup que estudiem ens indica que la cohesió del col·lectiu de musulmans alzirens s'havia trencat: una minoria havia optat per l'assimilació, resignat-se a integrar-se en la societat cristiana (fent-se la idea de adoptar altres hàbits culturals, estant disposta a canviar conforme les pressions es feren més fortes), mentre que una ampla majoria havia optat per la venda de les seues propietats, abandonar la seua terra i havien marxat cap un penós exili en el Nord d'Àfrica. El cert del cas és que quan arribà el decret d'expulsió dels morics de 1609, aquest resultava ja quasi superflu a Alzira, puix que quasi no en quedaven de moriscs i els pocs que s'havien quedat no devien plantejar cap tipus de problema, ni presentar cap perillositat per a la societat cristiana, ni política, ni ideològica.

Queda clar, doncs, que hi ha una gran diferència entre l'evolució de la comunitat islàmica alzirena i la majoria de les comunitats musulmanes valencianes. Per tant, quan ens plantejem interrogants respecte a quan es va produir la resolució de la qüestió morisca a Alzira, en quina conjuntura o baix quines pressions, és molt poc el que podran aclarir-nos els esquemes generals sobre la dinàmica del conflicte morisc a València (18); la via més adequada que s'ens ofereix no és altra que la concreció, tan afinada com siga possible, dels canvis de propietat que afectaren al patrimoni dels mudèixars-moriscs alzirens.

2. El seguiment anual de les enagenacions del patrimoni agrícola mudèixar-morisc com indicador de la intensitat del conflicte amb els cristians vells

Les modificacions de l'entitat demogràfica de les comunitats morisques és una variable amb una qüestionable validesa per al seguiment del tema que ens ocupa.

(18) DONGHI, T.H.: *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, València, 1980.

QUADRE I: Categories de titulars fiscals segons residència i grup social. (Alzira, 1430)						
GRUPS DE TITULARS SEGONS RESIDÈNCIA	CATEGORIES DE TITULARS	TITULARS		TAXACIÓ FISCAL (LLIURES)		
		N.º	%	N.º	%	Ls./titular
Clos de la Vila	> 100 L.	75	(11'3)	16.867'5	(52'0)	224'9
	Total	661	—	32.389'0	—	49'0
Institucions eclesiàstiques .	> 100 L.	9	(12'1)	1.661'5	(51'0)	184'6
	Total	74	—	3.255'7	—	44'0
Raval de San Agostí	> 100 L.	13	(03'2)	1.782'5	(16'7)	137'1
	Total	405	—	10.620'0	—	26'2
Raval de la Verge Maria ..	> 100 L.	14	(07'2)	2.073'5	(29'8)	148'1
	Total	194	—	6.954'0	—	35'8
Moreria	> 100 L.	—	—	—	—	—
	Total	52	—	375'5	—	7'2
Total nucli alzirenc	> 100 L.	1.275	(91'9)	31.209'2	(58'3)	24'5
	> 100 L.	111	(08'1)	22.385'0	(41'7)	201'6
	Total	1.386	—	53.594'2	—	38'6

Font: Llibre de cobrament de la peita de 1430 (Arxiu Municipal Alzira, sign. 230/5)

La vitalitat demogràfica posa de relleu una certa bona salut de les comunitats estudiades, al temps que evidencia una clara voluntat de resistir a les pressions cristianes; per contra, qualsevol reducció dràstica i anòmala ens posa sobre avís del abandonament dels moriscs en la seua conflictiva convivència amb els cristians, revela una certa consciència de derrota i denota el corrent emigratori que s'estava produint.

Aplicant aquest esquema a la comunitat islàmica alzirena obtenim els següents resultats: aquest col·lectiu ja significava en el segle XV una reduïda porció del total de població d'Alzira; però aquesta condició esquifida no parà d'incrementar-se durant el segle XVI. La davallada demogràfica dels moriscs alzirencs entre 1563 i 1609, absoluta i percentual, és, com explica Lapeyre, completament oposta al formidable increment registrat per aquesta comunitat en el conjunt del territori valencià. L'anomalia alzirena és evident, ja que en un període en el qual es produïa un fort augment de la població en general i de la morisca en particular (19), la moreria d'Alzira sofrí un clar descens del seu potencial demogràfic, segons Lapeyre perquè «*poco numerosa, resistía peor el proselitismo cristiano*» (20). La indicació és perfectament vàlida. Fou l'existència d'una forta emigració morisca al nord d'Àfrica, motivada per la degradació de l'estatut mudèixar-morisc (molt més ràpida a Alzira per la progressiva i contundent inferioritat numèrica i a la manca d'uns senyors explotadors, però tolerants i protectors de les creences i cultura de llurs vassalls musulmans) la causa que explica la forta sagnia constatada.

No obstant, la informació de tipus demogràfic no deixa de tenir els seus inconvenients. Les dades disponibles no són molt abundants; però, a més a més, cal descartar bastants censos o registres per la seua escassa fiabilitat. Considere que a la tendència demogràfica resultant no podem concedir-li més valor que el de ésser un indicador provisional, fiable en la mesura en que ho siguen les fonts demogràfiques emprades, que requereix una confrontació verificatòria amb altres tipus d'informacions. D'entre aquestes altres referències, la més rellevant i clarificadora, sens dubte, és el nivell de riquesa d'una població, l'evolució patrimonial d'un grup, dades que podem obtenir dels cappatrons de la peïta (documentació que presenta l'indestimable avantatge d'un ample període de vigència, dintre del qual poder fer els talls i obtenir les instantànies que considerem convenientes, en els anys més escaients).

Constatat el caràcter essencialment agrícola dels moriscs alzirencs, no hi ha massa inconvenient en simplificar la qüestió, seguint l'evolució de llur nivell de riquesa durant el segle XVI mitjançant les variacions del seu patrimoni agrícola, anàlisi que vaig fer en la meua tesi de llicenciatura (21) i que ara sintetitze. En 1512 consten un total de 111 musulmans alzirencs propietaris de terra, que posseïen 2.674'7 fanecades; en 1518 eren 103 els propietaris de terres, sumant 2.887'3 fanecades; en 1530 s'havia produït una forta minva, resultant en aquest any 75 propietaris agrícoles moriscs i 1.097 fanecades; en 1570 sols quedaven 25 propietaris i 663 fanecades; i,

(19) LAPEYRE, H.: *Geografía de la España morisca*, València, 1986, pp. 43-46.

(20) LAPEYRE, *op. cit.*, p. 44.

(21) PERIS ALBENTOSA, T.: *La estructura de la propiedad agrícola en la morería de Alzira (1508-1579)*, Universitat de València, juny de 1977 (alguns aspectes parcials han estat publicats amb el mateix títol en *Qüestions valencianes*, I, 1979, pp. 47-92).

QUADRE II:
Titulars medeixars o moriscs amb més de 50 lliures de taxació agrícola (segle XVI)

PROPIETARIS	1512	1518	1530	1570	1580
Alí Amit, «Maymo»	77'5	66'5	—	—	—
Umaymat Buamir	44'5	73'2	60'7	—	—
Vicent Bolluix	—	—	—	67'5	—
Joan Capó	40'7	56'2	43'7	—	—
Azmet Cortoví	87'7	87'7	—	—	—
Mahomat Cortoví	218'5	213'5	—	—	—
Caat Diner	71'0	15'0	17'0	—	—
Ubaydal Dullo	120'5	162'0	30'0	—	—
Ubaydal Gimi	38'2	59'5	—	—	—
Alí Jahení	54'0	54'0	—	—	—
Abducalem Margalit	39'2	68'7	4'2	—	—
Humeyt Mosqueret	54'2	13'5	—	—	—
Alí Natgar	39'0	60'3	14'7	—	—
Azmet Paziar	151'0	146'5	7'0	—	—
Miquel Joan Picis	—	—	—	54'5	—
Ubaydal Pinilli	63'5	57'5	—	—	—
Francés Rollet	—	—	—	53'0	—
Azmet Trilli	31'5	50'5	—	—	—
Alí Vermell	52'9	57'7	—	—	—
Ferrando Dardaniz	—	—	—	—	56'0
Total propietaris amb més de 50 L. agrícola	10	14	7	3	1

finalment, en vespres de l'expulsió hi havien 18 moriscs alzirencs, posseïdors de 372'5 fanecades (22).

Com es pot apreciar a la gràfica I, la trajectòria del patrimoni mudèixar-morisc és molt irregular, amb fortes fluctuacions, però tendeix netament a la baixa durant el segle XVI, seguint una línia evolutiva semblant a la demogràfica, encara que un poc més atenuada i amb un xicotet desfasament. Entre 1510 i 1530 s'aprecia una brusca i important caiguda, tant demogràfica com patrimonial. La coincidència essencial entre ambdós tipus de fonts ratifica mutuament la seua fiabilitat. Tots els indicis assenyalen que la resolució del conflicte entre les comunitats cristiana i musulmana s'efectuà a Alzira en un moment ben primerenc, al voltant de 1510-1530.

En els cappatrons de la peita consta sempre la data d'enagenació dels béns enregistrats, així com la personalitat del nou propietari (23). Mitjançant el seguiment anual d'aquest tipus d'informació, posant en relació els resultats obtesos amb la legislació específica promulgada i notícies polítiques generals, podem determinar, amb una alt grau de precisió, l'impacte de dites disposicions o l'efecte de la conjuntura política sobre un grup social concret, o bé seguir l'evolució d'un problema social en una zona determinada, com intentaré demostrar servint-me de l'exemple del conflicte morisc a Alzira.

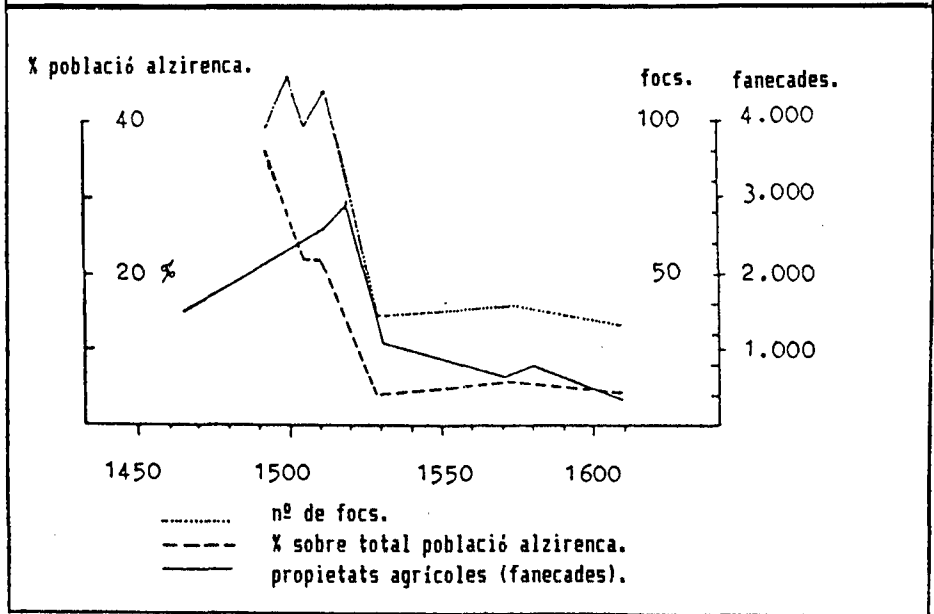
Per a avaluar els canvis de propietat sobre la terra he considerat totes les variables possibles: nombre de parcel·les transferides, quantitat de fanecades, valoració fiscal de les terres objecte de transacció, percentatge de terres censides, així com si els canvis de propietat s'efectuaven entre musulmans o anaven a parar a mans de cristians vells. Combinant totes aquestes variables s'evidencien necessàriament les característiques de les terres afectades, així com si hi havia qualsevol tipus de selecció. Puix bé, després de tots els càlculs, tan sols podem traure's en clar xicotets matisos, si exceptuem la condició musulmana o de cristians vells dels adquirents; els valors de parcel·les, fanecades i lliures de taxació fiscal no fan sinó repetir els mateixos màxims i mínims, coincidents cronològicament. És més que difícil assenyalar qualsevol forma de selectivitat en el moment de mantindre o desprendre's de la propietat sobre la terra, puix que afecta igualment a qualsevol cultiu, a camps grans i menuts, així com a totes les categories de propietaris. Aquesta carència d'un criteri clar de selecció sobre les terres que s'enagenen o es conserven em porta a desestimar la possibilitat que qualsevol causa econòmica actuara com mòbil dels canvis de propietat que afectaren a les terres morisques.

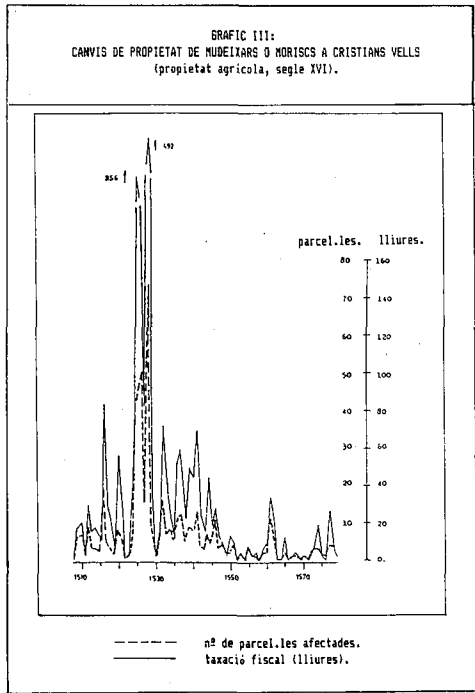
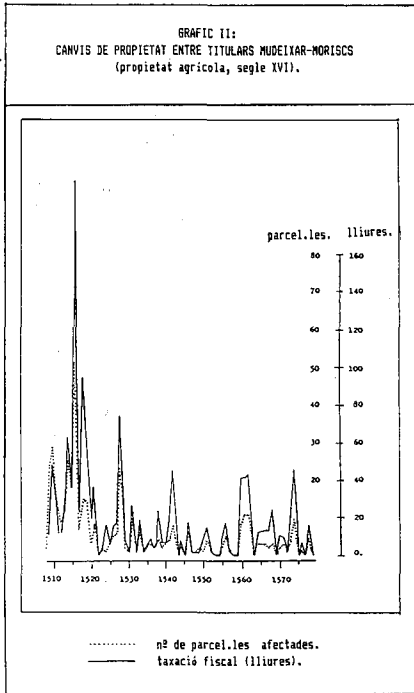
Com es pot veure en els gràfics II i III, en 1528 es produí la màxima intensitat dels canvis de propietat, afectant a 135 parcel·les (780'7 fanecades); en 1516 i 1526 tenim sengles màxims secundaris, amb 70 i 55 parcel·les (319'7 i 390 fanecades respectivament). De la màxima eloqüència resulta el fet que fins 1520 predominaren ja, de forma contundent, els canvis de propietat de terres de moriscs en favor de cris-

(22) GIL SAURA, E.: «La expulsión de los moriscos en Alzira. Aspectos económicos (1609-1616)», en *Estudios*, IX, 1983, pp. 50-51. Els polígons de freqüència de cada una de les variables considerades en aquest canvis de propietat es poden veure en la meua tesi de llicenciatura (ff. 82-86) i en l'esmentat article («La estructura de la propiedad...», pp. 49-53).

(23) PERIS ALBENTOSA, T.: «Anàlisi crítica i guia metodològica dels cappatrons de la peita de l'Arxiu Municipal d'Alzira», *Al-gezira*, I, 1985, pp. 113-149.

**GRAFIC I:
EVOLUCIO PATRIMONIAL I DEMOGRAFICA DELS MUSULMANS ALZIRENCES
(1465-1609).**

tians vells. Aquesta clara ruptura cronològica confirma i ratifica la motivació sociopolítica dels canvis de propietat. Vegem-ho des d'aquesta òptica.

En els primers anys del segle XVI el conflicte mudèixars-cristians, que es mantenia latent, comença a adquirir virulència. Ferran el Catòlic, en les Corts de Monsó de 1510, tingué que dissipar els recels sorgits després de la culminació de la guerra de Granada, promentent, a petició dels tres estaments, «... no innovar ni alterar cosa alguna, per cap temps, respecte dels moriscos...», ni obligar als moros valencians a batejar-se (24). Fou suficient l'anunci del canvi dinàstic a la mort d'aquest rei, i el consegüent desconeixement de la política social a seguir pel nou monarca, per a que aflorara la por i el malestar entre la població mudèixar (25). Si aquesta agitació és perceptible en el conjunt del territori valencià, és presumible que la inquietud fora major en les moreries més fràgils, les de realenc, envoltades per una població cristiana abrumadorament majoritària i creixentment hostil, com l'alzirena. Efectivament, el desassossec queda reflexat en els gràfics de canvis de propietat (el màxim secundari de 1516) produint-se les transferències patrimonials sobretot entre mudèixars, la qual cosa demostra que l'enfrontament era bastant suau com per a que es mantiguera l'apetència de posseir béns immobles per part de la població mudèixar més optimista.

La condició minoritaria dels musulmans alzirencs condicionà la trajectoria del conflicte quan aflorà de bell nou, durant les Germanies, l'agressivitat antimudèixar, màxim si considerem la posició radicalment agermanada d'Alzira. Al moment de màxima tirantor s'arribà en 1525, al confirmar-se i donar-se per vàlids els batejos forçats de musulmans realitzats pels agermanats (l'única iniciativa d'aquests que no fou ràpidament abolida pels virreis de Carles I), la qual cosa obligava als moriscos a mudar la seua forma de vida i actuar en avant com a cristians (com s'encarreguen de concretar la sèrie de decrets antimoriscos d'octubre-desembre de 1525) (26). Aquests dos factors, clara minoria dels mudèixars i radicalisme agermanat, units a la legislació antimorisca de 1525, tingueren com a conseqüència a Alzira que aquest enfrontament de 1516-1526 resultara definitiu, puix el dilema plantejat no era altre que o accedir a una cristianització efectiva o l'exili, sense quedar opció, com en altres llocs, ni a un alçament armat, ni a la més mínima esperança de tolerància. La masiva venda de terres que apareix en 1528 (realitzades en 1525) (27), en aquest cas ja amb

(24) G. ESCOLANO: *Década primera de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, reedició facsimil, València, 1972, llibre X, columna 1.442, número 4.

(25) Carles I tingué que desmentir uns rumors que afirmaven que el rei tenia la intenció d'expulsar als moros valencians, ja que havia escomençat a produir-se una forta emigració de mudèixars, i molts camps que aquest venien conreant havien estat abandonats en 1517 (CISCAR i GARCIA CARCEL, *op. cit.*, p. 32).

(26) El 9 d'octubre se'ls prohibí eixir dels seus respectius llocs, sots pena de convertir-se en esclaus de qui els trobara; el 21 d'octubre se'ls prohibí vendre or, argent, animals, ni qualsevol altre producte; el 16 de novembre se'ls obligava a tancar llurs mesquites, deixar llurs rites socio-religiosos i tindre que acudir a les predicacions cristianes, així com portar distintius infamants, al temps que se'ls prohibia portar armes; el 25 de novembre Carles I concedia un brevíssim plaç per a que pugueren batejar-se els mudèixars que quedaren, condenant amb l'expulsió als musulmans que continuaren sent-ho el 9 de desembre de dit any (ESCOLANO: *Década primera...*, llibre X, cols. 1668-1670), desestimant el savi consell donat per un monjo jerònim del monestir alzirenc de la Murta, el qual aconsellà al rei que no forçara la integració dels moriscos «...porque si agora eran moros, avian de ser apóstatas después...» (ESCOLANO, *op. cit.*, llibre X, col. 1665, n.º 4).

(27) Coincidint, doncs, amb el moment àlgid de la repressió morisca, ja que la Corona donà ocasió als compradors a pagar en tres plasos anuals, raó per la qual les vendes no es formalitzaren fins 1528 (Arxiu del Regne de València, Maestre Racional, serie 9.994, lligall 489, f. 1).

una majoria contundent de compradors cristians vells, vinculada a l'èxode de moriscs alzirencs a Berberia (28) no fa sinó reflectir i deixar constància de la derrota total d'aquest grup de musulmans.

A l'inrevés, tot el conjunt de mesures antimoriscques promulgades amb posterioritat, fins el moment de l'expulsió, especialment dràstiques entre 1544 i 1574, testimoni del creixent radicalisme del problema a nivell general, a penes es vuen reflectides en el gràfic de canvis a propietat (amb l'única excepció del lleuger augment de 1560); demostrant així que la qüestió morisca havia quedat, de manera quasi total, solventada a Alzira en aquesta topada de 1516-26, i que no existeix correspondència alguna entre l'augment del radicalisme en el conjunt de la societat valenciana (constatable pel creixent rigor legislatiu) i la atonia del conflicte morisc a Alzira després del 1530.

Després de totes aquestes afirmacions, ja podem puntualitzar adequadament quin es el perfil específic del conflicte que enfrontava a cristians i musulmans a Alzira, dintre el context general que dit problema tenia en el conjunt del territori valencià.

En alguns llocs, el conflicte ja estava resolt a l'escomençament del segle XVI, bé perquè s'haguera ventilat en el mateix moment de l'ocupació cristiana de meitat del XIII o durant les convulsions de la segona meitat d'aquest segle, amb l'expulsió de bona part de la població musulmana, bé perquè la intensa repoblació cristiana haguera desplaçat paulatinament a la població sarraïna, fins fer-la pràcticament desaparèixer, amb la qual cosa el problema mudèixar deixava d'existir (com en el cas de la moreria de la ciutat de València (29).

En les zones on la població morisca era majoritaria, de vegades de forma quasi absoluta, sense a penes pobladors cristians (és a dir, àrees de senyoriu, rurals, muntanyenques, de filiació antiagermanada, sota l'empar i protecció de llurs senyors) les comunitats morisques resistiren bé (com posa de relleu l'impresonat augment demogràfic registrat entre 1563 i 1609) beneficiades per la discreció i tolerància de llurs senyors. En aquests indrets l'impacte de la legislació repressora fou bastant atenuat, de manera que el conflicte es mantigué en uns nivells poc virulents, fins que l'estratègia política va fer aconsellable el decret d'expulsió de 1609 (30).

El cas alzirenc no respon ni a un ni a l'altre model, no es sembla a cap dels dos extrems mencionats, sinó que (com hem pogut determinar des de l'anàlisi de l'evolució demogràfica i la dinàmica patrimonial mudèixar-morisca, i puntualitzar des del coneixement de les transmissions de propietats agrícoles), tot i que era una moreria modesta, el problema existia a l'escomençament del segle XVI i el seu desenllaç no quedà aplaçat fins l'expulsió del 1609, sinó que el conflicte es resolgué entre 1516 i 1526, en el context que precedeix, envolta o segueix a la guerra de les Germanies.

Per cloure aquest apartat vullc cridar l'atenció sobre un aspecte fonamental i in-

(28) L'encapçalament del lligall on s'arreglegen part de les vendes porta aquest significatiu títol: «*Luern de les persones que han comprat del magnífich Gerònim Perç, subrogat del molt alt Batle General, les terres e cases dels moros de la moreria de Algezira passats en Barberia*» (A.R.V., M. Racional, 9.994, lligall 489).

(29) LAPEYRE assenyala que, en el moment de l'expulsió, els moriscs de la capital a penes ocupaven 7 cases (*op. cit.*, p. 38, nota 29).

(30) Excepcionalment fins i tot arribaren a protagonitzar sublevacions armades, com la dels moriscs de la Serra d'Espadà en l'any 1526 (CISCAR i GARCIA CARCEL, *op. cit.*, pp. 153-173).

justament negligit que alimentava la conflictivitat entre cristians i musulmans en terres valencianes: en refereix a l'oposició constant d'interessos que enfrontava a comunitats islàmiques de regants «*subiranes*» i a camperols cristians «*jussans*». En el cas de la Ribera Alta del Xúquer, he constatat el caràcter endèmic de les friccions entre el regants del curs alt de la Sèquia Reial del Xúquer (als quals al·ludeix la documentació amb el terme de «*subirans*»), quasi exclusivament vasalls musulmans d'Alberic, Alcocer, Gavarda i d'altres núclis, que, mitjançant tota una sèrie de maniobres ilegals, furtaven l'aigua que corresponia als *hereters jussans*, cristians amb terres en els realencs d'Alzira, Guadassuar o Algemesí. Front als avantatges físics dels primers (l'aigua forçosament devia passar pel seu territori abans de poder regar els camps dels segons, restant sempre a l'alcança de llur audàcia), els cristians gaudien d'unes atribucions quasi totals pel que fa al govern de la Sèquia Reial, fins l'extrem de poder decidir actuacions totalment injustes, arropades amb totes les benediccions de la legalitat que permetia llur poder arbitrari.

Aquest tipus d'enfrontaments eren d'una entitat tan gran (per la seua persistència estructural, agreujada en moments de màxima sequera i per l'enorme trascendència que en aquella economia agrària tenia disposar de l'aigua necessària en el moment oportú), que sense cap dubte constitueix un factor tan fonamental com oblidat en la secular conflictivitat entre cristians i musulmans a València, tan important com les raons culturals, socials o econòmiques que sovint es citen. La violència subjacent entre «*subirans*» i «*jussans*», o entre regants i oficials de la Sèquia, aflorà reiteradament en forma d'incidents entre mudèixars i cristians, aguditzats per la dimensió comunitària que ràpidament adquirien els enfrontaments. Els esdeveniments de maig de 1411, ocorreguts durant la neteja d'un dels trams de la Sèquia, són molt il·lustratius d'aquesta dinàmica (31). Friccions d'aquest tipus alimentaren constantment el rancor entre cristians i musulmans, de manera que resulta més fàcil entendre (que no justificar) que els esclafits d'agressivitat antimudèixar que acompanyen a determinats episodis polítics, com ara les Germanies, assoliren especial virulència en les àrees on preexistien conflictes de regatge peremnes, que enfrontaven els veïns de les viles cristianes amb camperols de les aljames musulmanes, com en el cas de la Ribera del Xúquer (és coneguda la posició radicalment agermanada d'Alzira) (32), de la zona regada del Baix Palància (33) i d'altres molts indrets valencians, donada la pecu-

(31) A causa de la recriminació altanera del veedor de la Sèquia Reial, Jaume Gilabert («... dix al moro que escuras bé son estall, en altra manera no'l pagaria...»), la resposta del peó musulmà fonch igualment provocativa: «...lo moro respós que volguessen o no lo pagaven, e que maior hom que no ell lo faria pagar, e que així'n pendria al veedor com a Ferrando Amorós, veedor en temps passat, que li donaren bastonades...». Quan les autoritats cristianes intentaren prendre al musulmà, altres conveïns seus ho impediren: «...prop Alcocer... encontraren lo dit moro, e lo cequier dix a dit moro que's fes prés, e que lo dit moro se feu de tenir que no's volia tenir prés, e que més de L moros foren entorn dells, posant alguns les mans als punyals per contrastar la presó...». La reacció de les autoritats cristianes consistí en acordar, en Consell General, «... que lo fiscal posàs denunciació contra lo dit moro, alamí e tots aquells que foren a empexar la dita presó e fer resistència, e que Justicia, Batle e Cequier de continent, ab la host, vagen a fer capció dels moros de Alcocer, e que sia convocada la host e vaja de continent a dit lloc...», on apresaren a 8 musulmans que trobaren, sense saber si havien participat o no en els incidents, i els portaren a la presó d'Alzira (GUAL CAMARENA, M.: *Estudio Histórico-Geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, València, 1979, apèndix número 48, p. 138).

(32) GARCIA MARTINEZ, S.: «La Ribera desde las Germanías a la expulsión de los moriscos», en *Economía agrària i història local*, València, 1981, pp. 56-64.

(33) J.M. IBORRA LERMA ha assenyalat com les sentències de l'Audiència de València, favorables als mudèixars de la zona de Sagunt, promulgades entre 1489 i 1515, amb les quals es limitaren les competències arbitràries

liar distribució de la població mudèixar-morisca, que no sols ocupava els secans muntanyencs, com afirma Lapeyre (34), sinó també el curs alt de moltes de les més importants séquies del regne.

3. La desintegració del patrimoni morisc alzirenc (1609-1616)

Després del que ja hem dit fins ara, resulta previsible esperar que els efectes de l'expulsió de 1609 no pogueren assolir a Alzira la transcendència que tingueren en altres llocs d'abundant població morisca. Malgrat açò, tot i que el patrimoni morisc fora molt reduït en el terme alzirenc en el començament del segle XVII, el coneixement del procés de la seua disolució i repartiment pels oficials reials de Felip III posseeix un gran interès: en primer lloc perquè ens permet concloure i tancar l'anàlisi de la trajectoria del patrimoni mudèixar-morisc que venim fent; però també perquè constitueix una referència vàlida per tal d'evidenciar quina fou la posició adoptada pels funcionaris reials en relació als conflictes d'interessos suscitats i amb quins criteris es resolgueren les disputes sorgides.

Segons Encarna Gil, després de l'expulsió dels moriscs alzirencs, els funcionaris reials es feren càrrec dels béns que aquest havien deixat, per tractar-se d'una zona de realenc. El lloctinent del batle alzirenc confeccionà un inventari, amb la respectiva taxació de les propietats deixades, en el qual s'inclouen 21 cases, avaluades en 1.718 L., i 878'5 fanecades de terra, taxades en 10.838 L. (de les que 372'5 fanecades i 4.808 L. corresponen a moriscs alzirencs i la resta a 13 moriscs de poblacions veïnes) (35).

El mecanisme d'enganació foren la venda a debitori, l'establiment emfitèutic i la retirada de l'inventari per donació o reconeixement d'una venda efectuada previament.

Pel que fa a la primera fórmula, degut a la gran oferta de béns immobles existent en el mercat i l'objectiu d'accelerar les vendes, els oficials reials acceptaren que les compres s'efectuaren a crèdit hipotecari o debitori, amb uns terminis compresos entre els 4 i els 6 anys, i un recàrrec en el preu proporcional a la demora concedida. Aquesta modalitat fou la predominant en l'enganació de béns urbans, però a penes afectà a les terres (sols al 5'6% d'aquestes).

Els establiments emfitèutics en favor del rei foren un mecanisme marginal, puix que sols s'emprà en una casa i per al 5% de les terres.

Bona part de les edificacions i fins el 89% de les terres foren retirades de l'inventari sense aportar cap tipus de benefici a l'erari reial. En alguns casos es tractava de sancionar i donar validesa a les vendes efectuades per els antics propietaris moriscos, però la major part dels béns baixats de l'inventari corresponen a donacions

del seguir d'aquesta població «crearon en Morvedre una animosidad contra su población mudéjar, de forma que cuando en 1521 estalló la Germanía, los agermanados saguntinos saquearon Algimia y Alfara» (*Realengo y señorío en el Camp de Morvedre*, Sagunt, 1981, pp. 109.

(34) *Geografía de la España morisca*, pp. 36-42.

(35) Elements treballats en la seua tesi de llicenciatura *La expulsión de los moriscos en Alzira. Aspectos económicos (1609-1616)*, Universitat de València, juny de 1979, publicats parcialment en l'article citat a la nota 22.

efectuades pel monarca en favor de creditors o senyors de moriscos (el 44% de les cases i 3/4 parts de les terres) constituint el mecanisme d'enagenació predominant.

La noblesa fou el sector social més beneficiat en la distribució de les propietats deixades pels moriscos en el terme d'Alzira, al menys a curt plaç, a resultes de les donacions que rebé del rei, sobretot de terres (mentre que els camperols obtingueren terres per valor de 1.033 lliures, sectors burgesos lograren 4.599 L. i la noblesa 6.040 L.). Però per damunt de les xifres nues, cal remarcar que el camperolat i la xicoteta burgesia accediren a aquestes propietats comprant-les a crèdit o compromentent-se al conjunt d'obligacions derivades de l'establiment emfitèutic efectuat, en tant que la gran burgesia financiera i la noblesa les obtingueren debades, mitjançant donacions compensatòries en favor seu. Els principals beneficiats amb la distribució dels béns que els moriscos havien deixat en el terme alzirenc foren el duc de l'Infantado, a qui li foren concedides terres per valor de 5.592 L., i el mercader Baltasar Simó, qui va rebre terres per valor de 2.520 L., cases avaluades 760 L. i, a més a més, 270'5 L. en deutoris que havien firmant diversos compradors de cases i que foren transportats o cedits en favor seu.

Diversos incidents produïts a Alzira, en dur-se a terme la distribució dels béns deixats pels moriscos, evidencien quina fou la interpretació que els oficials reials feren de la normativa promulgada per a regular l'enagenació del patrimoni morisc: cas d'existir qualsevol tipus de conflicte d'interessos, sempre prengueren partit pel foraster important, noble o burgés, anulant la situació *de facto*, perfectament legal, creada per certes vendes que havien fet moriscos alzirencs en favor de algun xicotet creditor local. Un exemple d'allò més il·lustratiu és el cas de Joan Garcia, a qui un conveí morisc li havia venut un camp per tal de pagar-li les 80 lliures que li devia; els oficials reials no reconegueren la venda i concediren al Senyor de Benimuslem les 14 fanecades perquè el morisc havia estat vassall seu; a Joan Garcia el remeteren a la justícia ordinària per si volia fer algun tipus de reclamació (36).

Amb l'expulsió de les poques famílies morisques que habitaven en la moreria d'Alzira i la distribució del patrimoni que deixaren en aquest terme de la Ribera del Xúquer, s'extinguí l'atzarosa trajectoria de la comunitat musulmana a Alzira. Al seu darrere no deixaven la desolació i el buit demogràfic d'altres comarques, sinó una horta rica i densament poblada, que superà ràpidament les vicisituds de la primera meitat del segle XVII per conèixer, amb l'expansió del cultiu de la morera, una llarga etapa de prosperitat que arranca de 1655 i que es va perllongar fins mitjans del segle XVIII (37).

(36) GIL SAURA, *op. cit.*, p. 61, nota 16.

(37) *Vid.* el capítol III del meu llibre *Propiedad y cambio social. Evolución patrimonial, sistema productivo y dinámica social en el realengo valenciano (Alzira, 1465-1768)*, València, 1989, p. 125 i ss.